

РЕЦЕНЗІЇ

АВІРОНИ У ВИШИВАНКАХ.

ПРО ДВНАДЦЯТИЙ РОМАН ЗІНОВІЯ ЛЕГКОГО

[Легкий З. Се мого серця драма. – Львів : «Тріада плюс», 2015. – 504 с.]

(Зіновій Миколайович Легкий народився 1940 р. в с. Заланів Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл. По закінченні Коломийського педучилища (1958) вчителював, відбував військову службу, навчався у Львівському університеті (1962–1967), повернувся до вчительської праці. Учить українську мову та літературу від 1958 р., з них в Мурованській школі (під Львовом) пропрацював від 1971 до 2012 р. Як письменник дебютував наприкінці 1960-х, є автором новелістичних збірок «Голубий вогонь» (1982), «Терпкий цвіт любові» (1985), «Аве, Марія» (1989); романів «До Гераклових стовпів» (1986, про проблеми школи), «В ім'я Отця і Сина» (2004), «Страсний тиждень» (2005), «Тарасові страсті» (2007), «Дивовид» (2008), «Агнець офірний, або Каменем у Спасителя» (2009), «Майдан» («На зрище», «Перестріч», «Пієта», 2015) та ін.)

Цей текст – про Івана Франка. У заголовку книжки його слова: «Се мого серця драма». Про жанр можна сперечатися, однак найточнішою, на моє переконання, буде літературознавча дефініція «роман про митців». Це та генологічна ніша, яку англійці точніше означають як «novel concerning an artist», німці називають «Künstlerroman», а поляки – «powieść o artyście». В анотації до «літературно-художнього видання» написано: «У пропонованому творі – драма зболеної душі Великого Чоловіка. На основі документальних матеріалів (листів, протоколів, свідчень і спогадів), літературознавчих досліджень, а найпаче художніх текстів автор намагається проникнути у “заборонену зону”, у святая святих письменника – у внутрішній світ Титана». Як тут не згадати менторське напучування власне І. Франка про те, що під час літературної освіти для формування творчої та неординарної особистості треба читати найкращі тексти, добрі життєписи, спогади та листи визначних людей, дискутувати про сучасні письменникові заходи і змагання людського духу. Герой Франкового дидактичного оповідання вчитель Міхонський, формуючи у своєму учневі самостійність суджень та естетичних оцінок, після рефератів і відповідей про твори чільних майстрів світової літератури, після уже фрагментів «стереометричного» (багатопланового) розуміння «...давав йому читати докладні життєписи даних авторів, збірники їх листів, мемуари їх самих та їх сучасників і тим приучував його, з одного боку, розуміти всякий твір людського на основі того часу й тих живих людських взаємин, яких він був витвором і виразом, а

з другого боку, призвичаював розуміти історію даного часу, так сказати, аналітично, із свідочств та настроїв тогочасних людей, а не з готових шаблонних конструкцій шкільних підручників» [5, т. 18, с. 186]. Звісно, провідною для твору З. Легкого є також і моральна проблематика, а точніше – філософсько-моральна, що і передбачає жанрова специфіка «роману про митця». Як, власне, осмислення вічної теми ролі митця у суспільстві, місця і призначення «художника слова» в історії.

Художні тексти З. Легкого мали і мають визначних критиків і поціновувачів. Згадати б хоча імена Івана Дзюби, Олеся Гончара, Романа Іваничука, Миколи Петренка, Євгена Гуцала, Юрка Коваліва, Романа Гром'яка, Василя Гориня, Левка Різника... Не ставлю за мету тут і зараз градувати критичний та історико-літературний супровід творчості белетриста. Систематичне і системне вивчення творчості майстра ще попереду. Наголошу лише на одному з можливих зрізів для академічного літературознавства та мовознавства – вивчення й освоєння лексичного огрому та велеслів'я його творчості. Легкий – справжній моволюб і майстерний мовотворець. Архаїзми у нього зовсім не звучать застаріло, історизми розширюють до безмежжя омонімічну палітру української мови, здебільшого використані із певним емоційним забарвленням. Діалектизми і провінціалізми охоплюють чи не половину України, їхнє стилістичне навантаження у текстах Легкого дуже присутнє. Особливо цікаво спостерігати за органічною українізацією германізмів та полонізмів, що є неминучим для відтворення мовного образу Франкової Галичини. Неологізми епіка і загальноновживані (головно семантичні), але більшість – авторські. Особливо частотними у письменника є оказіоналізми – контекстуальні новоутвори за певними моделями. Отак, «навскидку» профільтрований «лексемний плин» мурованського «цехмістра прози» у романі «Се мого серця драма»: *змирицина, відпокутний чин, промінна доріжка, розкидливий, роботизна, має рехт, байдуги, літнівка, мишигина, викажчик, часувати, чеплій, стрибливо, осмута, шкурлат, любва, пинява, закоханець, злюб, митка, капарити, мовчуня, полегейки, гристо, невидь, гучить, упереваж, правдист, поука, нестрим, мозола, хапун, лукавець, зментрожений, зудвобабіч, дурійка, одвокрилилась, незліч, штрамака, зусібч, вишпануватися, банелюки, сліпцуни...* До слова, ще незабутній Олесь Гончар захоплювався мовою творів З. Легкого, були спроби мовознавчого аналізу його окремих текстів [1, с. 158–159].

Отож, на мою думку, книга З. Легкого адресована передовсім учителям і викладачам української літератури, які пробують на цьому шкільному «святі песимізму» (тут і далі використовуватиму місткі авторові лексичні і семантичні новоутвори-означення, що їх так багато на сторінках книги!) вчитатися у Франкові твори, пізнати «цілого» чоловіка. Франка – як «інакшого» Мирона, для якого «ліс – його церква», як «неборушколярика», котрий збирає на громадському пасовиську пух птиць на м'якеньку подушку улюбленому вчителеві-пиякові. Як юнака, що «просто жив, – незалежно, розкуто, свавільно, як хлопунь зі села, від якого місто не ховало своїх спокусливих щедрот», як продовження шляхтича Яся Кульчицького, «полеглого в повстанській валці поляків проти імперії». Як продовження «роду, в якому не було гнучохребетних», як «чесного Епамінонда, спроможного вмент обернути щирого правдолюба й правдомовця

у чесного вбивцю»; як нещадного критика «рутенців, прислужників влади, які бояться правди», «...бо в ньому кров Мазепи і Миколи Джері».

Аналізований текст З. Легкий написав ще упродовж 2007–2010 років, оприлюднений востаннє 2015-го, однак ця книга ніколи не буде опізненою. Не знаю жодної художньої чи наукової книжки про І. Франка, у якій би, зокрема, так всебічно, глибоко і проникливо прорефлектовано усі шкільні пороги й університетські сходи класика – мабуть тому, що письменник сам уже понад «шістдесятку» років тому почав учити рідної літератури «шкільну босоту», головню, у Мурованому під Львовом. Проблеми школи, образи дидактів, формування особистості, зростання і доростання до вічних істин завжди хвилювали митця, в якого жанр педагогічного есею був у пошанівку, зокрема роман «До Гераклових стовпів» і присвячено повністю вчительській квестії. Тому ще раз відзначу у педагогічному ракурсі дидактичну функціональність роману З. Легкого про Франка-митця і ментора, що за своїм характером і змістом є конче необхідною для українського школяра, студента, вчителя, будь-якої освіченої людини, яка прагне знати національну літературу, історію, педагогіку з першоджерел. Зазначу також принагідно, що абсолютно неможливою та небезпечною у вивченні літератури є фетишизація підручників, на що не раз вказував той-таки І. Франко, адже жоден із них не зможе замінити «живого навчання» (метафоричний вислів-термін Романа Інгардена), а є лише додатком, засобом, власне підручним матеріалом. У літературній освіті основою і першоджерелом завжди буде Текст (і це центральний дидактичний Франковий концепт учіння літератури) та індивідуальна інтерпретація реципієнта: саме Франкові художні, публіцистичні, наукові тексти та епістолярій стали канвою роману З. Легкого, а його неповторне сприйняття та поцінування життєдолі загальноєвропейського масштабу українського національного діяча – індивідуально-неповторним авторським мистецьким наративом.

Отож, для творчих учителів, які прагнуть розвивати і стимулювати пізнавальну діяльність й критичне мислення учнів, не стільки інформувати, як спонукати до самостійного аналізу та оцінок «канонічних» текстів і постатей, незамінним щодо І. Франка стане книга З. Легкого. Сучасна освіта все ще цінує систематизовані знання, але водночас на уроках літератури дуже важливо, щоб інформація не «тиснула», а засвоєння її мало динамічний, відкритий характер. Читачі оцінять цей твір, бо він «заводить», інспірує до дискусії, залишає поле для самостійної інтерпретації, тому теперішні перевантажені інформацією учні і студенти акцептуватимуть цю оригінально написану, з виразним авторським обличчям книжку, що представляє різні погляди на певну проблему, забезпечує можливість вибору. Можна сказати, що роман «Се мого серця драма» певною мірою є також антологією текстів, адже на його сторінках густо цитовано І. Франка й осмислено не тільки його творчість, а й увесь історико-літературний процес, тогочасні літературознавчі дискусії і проблеми. Постать І. Франка відтворена не тільки у загальнонаціональному просторі, але й у контексті світової літератури та культури, корелюється зі сучасними українськими реаліями.

У романі безперечно маємо авторську суб'єктивну концепцію «перепрочитання»-рецепції особистості класика нашої культури. Інакше і не може бути, адже говоримо про художній твір, а не про науковий трактат за всілякого (часто зумисно підкресленого)

намагання об'єктивізації розповіді про І. Франка через використання у тексті художнього твору З. Легкого численних цитат, документів, описів. Звернувшись до «формул» самого І. Франка, скажу, що текст сучасного романіста має «індивідуальну закраску», позначений «духом» автора, який не йде «утертими стежками». Так писав про свою наукову роботу (підручник «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.») 1910 року Франко-вчений, прагнучи до безстороннього об'єктивного висвітлення історії української літератури: «Мій “Нарис” при всій своїй науковій об'єктивності має все-таки певну індивідуальну закраску. Мені досить часто доводилося говорити про здобутки моїх власних літературних та наукових праць і наводити свої погляди, замість утертих досі в науці» [5, т. 41, с. 470]. Що вже говорити про белетристику, яка за визначенням і постає для комунікації автора з читачами, позатекстовою дійсністю, ґрунтується на пізнанні багатства ідей, змістів, на поліфонії значень і прочитань. І саме антропологічний аспект є головним у творі З. Легкого, бо цей текст змінює читача, формує людину як неповторну особистість через акцептування змісту та форми роману, через особистісний суб'єктивізм автора у змалюванні «конкретно-історичних» обставин.

Зіновій Легкий, як і його літературний протезе, теж завжди намагається «проти хвиль плисти, проти рожна перти», висновує оцінки подій і постатей на власних «відстеженнях», тому має свій погляд на багато уже сьогодні, здавалось би, незаперечних істин. У романі «Се мого серця драма» відсутня все ще усталена подекуди і сьогодні константа радянського літературознавства про Львівський університет часів Івана Франка тільки як «офіціальну інституцію», що сумлінно виконувала функцію онімечення чи ополячення автохтонного українського населення Галичини; науковий та методичний рівень навчання не витримував жодної критики, тому І. Франко й ігнорував навчання, нещадно судив своїх професорів, нічого не почерпнув із стін «альма матер». У цьому ракурсі відзначу незвичайно приязне й об'єктивне трактування у книзі З. Легкого постагії Франкового університетського викладача української мови і літератури професора Омеляна Огоновського, котрий здобув у нашій історіографії внаслідок пересмикування і вибіркового тенденційного цитування передовсім наукових оцінок його студента, що однозначно «переріс» учителя, несправедливу опінію недалекого та анахронічного педагога й науковця-консерватора. Мало місце тут передовсім міжпартійне суперництво народовців і радикалів, нетерпимість М. Драгоманова і М. Павлика до галицького духівництва, дійсно, головне, «клерикалізованого», але у книзі З. Легкого бачимо симпатичний образ завідувача кафедри української словесності у час, коли після арешту найкращий його студент-філолог позбувся «педагогічної кар'єри й професорування в гімназії чи в університеті» (с. 92). О. Огоновський, «...стрункий худорлявий інтелігент у сірому вбранні й краваті, зогледівши мене в університетському коридорі, мовчки бере попідруч і веде до себе, на кафедру... В його карих очах причаєна осмута, а на високому чолі й у складках тонких, міцно стиснутих уст – вираз задуми й стурбованості... Екстремі – привілей молодих завзятців. ... Хочемо цього чи ні, розмірковує далі старий, та ви, русинські соціалісти, – заручники великих амбіційних апетитів пажерливої польської еліти...» (с. 92–93). І. Франко далеко пізніше збагне, що польські соціалісти завжди залишалися передусім поляками, і годі у справі нації-і

державотворення сподіватися на «дружбу»! Зіновій Легкий переконливо демонструє у книзі, як польські націоналісти використовували український соціалістичний рух для дискредитації опонентів, і це майже неминуче, адже між націями, на жаль, рідко визначальними є міжособистісні морально-етичні принципи. Тому й укладає в уста Франка-героя слова: «Винен я, Михайле... Бачу, концепцією Лімановського Україні відведена доля рабині в Польщі від моря до моря. Це, до речі, й Огоновський ще коли втовкмачував мені...» (с. 122).

Рельєфно і проникливо, експресивно виразно змальовано загальну інертність української громади, що особливо «вбивало» І. Франка! З. Легкий створив характеристичний образ-символ «цілої імперії Лімбахів» (с. 95), що уособлює своїх «перевертнів» та «хрунів», «загорілих патріотів», «перекинчиків» і «рутенців». Передовсім це неодноразово згадувані у книзі З. Легкого «педагоги» Е. Черкавський чи І. Шараневич, котрі були яскравими представниками галицького «хрунівства». І тут доброю ілюстрацією буде той парадоксальний факт, що часто під час урядування у Львівському університеті етнічних русинів-українців, ренегати-перекинчики запекло сповідували шовіністичну «польськість». Зокрема, ректором і проректором у 1876–1877 навчальному році відповідно були «греко-католики» згадуваний повище Е. Черкавський (два роки підряд, а пізніше ще раз – рідкісний випадок в історії виборної однорічної посади!) і К. Сарницький. Ректором у 1878–1879 Л. Білінський, раніше – Я. Головацький, однак лишень О. Огоновський послідовно обстоював українські національні інтереси в університеті й став через це жертвою переслідувань і шантажу з боку намісника Галичини А. Голуховського та того ж Е. Черкавського [3, с. 33, 91]. (*A propos*, саме О. Огоновський, виконуючи обов'язки декана філософського відділу у 1871–1872 років, вперше виголосив інавгураційну промову у Львівському університеті не німецькою мовою, а українською, і лише наступного року офіційно пролунала польська).

«Проблема відступництва доймала мене віддавна... 1875-го... мабуть під впливом Адама Міцкевича у п'єсі із старокиївських часів “Славою і Хрудош” я заторкнув питання зради як рушійного націєтворчого компонента, який через навмисну посилену пригнобу свого ж народу неодмінно спровокує його бунт супроти гнобителя-наїзника за волю краю» (с. 77). «Та чи жде на Хрудоша слава навіть у визволеній державі? Не розтерзає його, як Саву Чалого, кривджений і цькований ним плебс, не посвячений у його благородну мету й не спроможний досягнути її?..» (с. 79) – психологічно вивірено і точно аналізує З. Легкий сіть образів та асоціацій у творах І. Франка, розкриваючи грані його особистості, проектуючи його інтелектуальні сумніви і муки «духа» вже на нинішні українські реалії. Таке враження, що сьгоднішні українські «Хрудоші» все ще інспірують повстання проти окупанта, захопившись за інерцією по-валленродівськи! Роздуми З. Легкого про природу і зло конформізму в українському суспільстві, про причини (суто нашої!?) «ворожди, якоїсь фізіологічно-фібральної зненавиди і злоби до людини з іншою думкою та з більшою владою, ніж у тебе» (с. 329) мали би (*contra spem spero!*?) допомогти усвідомити свою духовну неміч не одному сучасному українському «наполеончику» чи інтриганові-чинуші. Змальовуючи, до слова, стосунки того ж М. Драгоманова й О. Огоновського, сучасний письменник з боєм пише: «Яка химерна

й жорстока українська доля. Розриває нашу хоругву на клапті псом підшита, злобою згодована, заздрісна і мстива фурія-планида. Щось не так сказав, знебачки зачепив старий професор амбіції Драгоманова – і покривджений тут же віддає навідліг своєму кривдникові за злая... Отаке воно, наше піклування про себе?..» (с. 322).

Наскрізним для художнього осмислення З. Легкого стала проблема «двійництва», дослідження «імпульсивно-хворобливої реакції» І. Франка на власні помилки-ганджі, на причини певного фіаско у співпраці з поляками у політиці, журналістиці, белетристиці. «Мислити однією мовою, а писати іншою – се не легкий і вільний біг атлета, а поступ зі спотиканням, разуразними запинками, виважуванням кожного кроку, пак слова чи й речення, від остраху зашпортатися й помилитися. Се, панове, явне роздвоєння: один шкрябає, а хтось другий чипіє над тобою й вичитує, править, коригує» (с. 261), – концентрується увага на процесі творчості не-рідною мовою. Чи ж була гармонія між двома Франковими «Я» у «Похороні», у «Лелі і Полелі», «Перехресних стежках», у чому виявилась ота уже класична єдність і боротьба протилежностей, симбіоз раціо та емоцію, еросу і танатосу?

Дуже проникливими, вічними, такими, що резонують і, на жаль, довго (завжди?!) будуть присутніми для українських інтелектуалів, є роздуми З. Легкого про Франкові болючі пошуки причин роз'єднаності, поділу, міжусобиць, чвар та – як наслідок – нашого історичного програшу, національної поразки у боротьбі із сусідами за свою державність. «Мойсеї не родяться щодня, то правда, вони формуються під зовнішнім впливом, а той зовнішній тиск є в нас у десять разів більший, ніж у вас. Якщо ви колись відчуєте його так, як ми сьогодні, тоді й у вас почнуть оглядатися за своїм Мойсеєм і, напевне, знайдуть, хоча сьогодні його ще бажали б знищити», – мовить тодішній «міфотворець» Теодор Герцль українському вченому у Відні (с. 297). А на риторичне запитання-уточнення («Але ж нація об'єднується мовою...») ствердно говорить: «Божий дім не можна збудувати іноземною мовою» (с. 298).

Майже через десяток років у прохідках Римом із Михайлом Грушевським І. Франко завмиратиме у церкві Сан П'єтро ін Вінколі перед статуєю Мойсея та згірчено думатиме: «Тяжка то місія – вести здеморалізований народ, якому неволя дає похилу, повзку, мов повитиця, душу, привчає слугувати на задніх лапках володареві, лизати руку, яка б'є... Та чи реалізувався б такий лідер в українському ареалі? Не спіткала б його доля міфічного попередника? Скільки ж тут Датанів! Скільки **Авіронів у вишиванках!** Скільки заздрісників, що вражають опонентів наповал камінням, словом чи Юдиним жестом» (с. 465). Цей саркастичний образ зрадника-відступника у «тенденційній вишиванці, яка, відомо, підкреслює патріотичне серце носія» (с. 471), котрий і не приховує, що потребує України лишень для «хліба і кусня сала», але стає «вишиваним» суддею Мирона-автора-політика-вченого-вчителя, є сюжетним стержнем 71-го розділу-параграфу та й усієї книги З. Легкого. Цей типаж, на думку сучасного письменника-мислителя, став центровим й у життедолі Франка-Мойсея, який на сторінках книги риторично запитує: «О, як можна опідлитись і принизитись задля кусня хліба..!» (с. 470). Йдеться про Франкове балотування на доцентуру до Львівського університету, про його візити до К. Бадені, М. Бобжинського, до міністерства у Відні. Ці та інші

україножери стоять на шляху народу з рабства. Як і хруні-москвофіли Гушалевич, Дідицький, Площанський... Однак знову і знову З. Легкий формулює через свого літературного героя і вчителя основне запитання: «Усі патріоти, лідери, батьки нації – і вони з люжими воріженьками в камінному моноліті нездвигною перепоною на нашому шляху поступу?! Боже, коли ти еси, спаси наш люд од таких вождів!» (с. 485).

Чи ж не через таких «батьків нації», «Датанів та Авіронів у тенденційних вишиванках», які своєю зажерливістю і продажністю дискредитують саму ідею незалежної держави, народ стає «тисячами маріонеток» (с. 353), що продаються тисячами способів?! Звідси – страшні у своїй наготі і правдивості слова Зіновія Легкого, що їх він оприявнює вустами І. Франка у розмові з М. Євшаном: «Патріотизм, націоналізм – се фразеологія розпухлих від розкошів товстосумів, яким і пташиного молока не бракує. Коли ж твоя родина гола-боса й чахне з голоду на рідній землі, не любя тоді тобі така вітчизна й продаєш душу навіть чортові задля кусника разового хліба»... (с. 355). «Мотив національної самокритики» (Ю. Барабаш. – *В. М.*) як вияв справжнього патріотизму та громадянської мужності є наскрізним у романі і засвідчує світоглядну зрілість письменника.

Авторські (З. Легкого. – *В. М.*) сприйняття і не-сприйняття Франкових сучасників, друзів-суперників, одвертих ворогів і прихованих друзів надзвичайно оригінальні і мотивовані цілісною життєвою світоглядною системою: передусім людинолюбством, україноцентризмом і християнською (пра-, глибинною, первісною, прямою, неопосередкованою – згадується Шевченкове «Моліться Богові одному, моліться правді на землі») життєвою етикою. Зразу ж прошу вибачити за немічну спробу окреслити «святая святих» шанованого письменника, – це зможе відчитати кожний уважний реципієнт книжки. Я ж лишень промоцією сторінки книжки «Се мого серця драма», де митець пізнає і мислить про І. Франка у його взаєминах з І. Верхратським, О. Огоновським, М. Павликом, М. Драгомановим, М. Грушевським, О. Терлецьким, В. Ягічем, В. Коцовським, Оленою Пчілкою і Лесею Українкою; аналізує його судження щодо Т. Шевченка, М. Гоголя, О. Пипіна, І. Тургенева і ще сотень відомих і незначних людей. Легкого-письменника вирізняє блискуча ерудиція та обізнаність у Франковому часі, тому в цьому ракурсі є всі підстави називати цей роман історичним. Читач відчує на сторінках твору не просто «флер епохи», «дух часу», а дізнається безмір цікавої і пожиточної точної інформації про «царську Галичину» ХІХ століття, а вже на цьому «ґрунті» пан Зіновій висновує плетиво думок та емоцій про І. Франка і його людей. Відзначу від себе у книжці З. Легкого цікавий образ «useful idiot» («корисного ідіота») Ватрослава Ягіча (с. 298–300) та уточню, що І. Франко називав таких «угодовців» і «симпатиків» Росії «сангвініками в Західній Європі», а в статті «Подуви весни в Росії» писав, що на «пропагандистський гачок» «карикатурної весни» (декларативної лібералізації. – *В. М.*) російського чиновника «... в Європі не зловився ніхто, крім тих, які мають свій інтерес у тім, щоб піддержувати престиж і повагу російського самодержавного чиновника» [5, т. 45, с. 360–361; детальніше про це див.: 4, с. 312–325].

Книга Зіновія Легкого однозначно не про Франка-Каменяря. Але і не виключно про Мойсея-провідника нації чи Ментора-вчителя народу. Свого часу І. Франко наголошував

на універсальності творів Тараса Шевченка, а не тільки на сегменті «мужицького» поета і «сокирника», що його так активно (і доволі успішно!) виокремлювало пізніше радянське літературознавство, витворивши оксюморонний по суті міф «революціонера-демократа». Заперечував односторонню рецепцію «осколка» Шевченка, нерозуміння поліфонічності його творчості, популістське та «іконне» використання спадщини митця з утилітарною метою, наче передбачаючи, що до нього теж буде застосоване таке ж «прокрустове ложе». Повістяр З. Легкий створив дуже читабельну (для когось – драстичну!) сюжетну лінію Франкового інтимного життя. Власне, так і названо роман – «серця драма». Напевно, самому авторові пасуватиме означення, яким він у тексті іронічно характеризує Франкового «запеклого друга» Михайла Павлика – «мудрай-жонознавець!» Зацікавленому темою «Франко і його жінки» читачеві З. Легкий пропонує галерею наближень і перепрочитань драматичних і трагічних, інколи – трагікомічних чи навіть фарсових – любовних історій насиченого інтимного життя класика. «А недурний вигадав: чим дужче твоє жадання дременути від дівки, тим міцніше вона тримається за твою полу» (с. 104), – незвично застосовує парадоксальну пушкінську формулу до певного етапу стосунків з Ольгою Рощкевич. Про таємничу Юзефу Дзвонковську (Густю Грабову, Августу Трацьку з «Не спитавши броду») З. Легкий пише: «Загадка – не дівчина. Дантова Беатріче, ангельської вроди, перед якою хоч падай на коліна та й молись. І тримає тебе на повідку не лишень красою, га, Борисе? А чим же: розважною стриманістю, ввічливим тактом, усмішкою (задуманою й сумною водночас) чи маломовністю, якою вона приховує власну сутність» (с. 175–176). Як це подібно до класичного уже жіночого архетипу Марії Вілінської – «нерозгаданого сфінкса», «мовчущого божества» для Куліша, Тургенєва і цілого сонму поклонників у неповторній інтерпретації-прочитанні письменника Марка Вовчка авторства В. Петрова-Домонтовича... «Будучи мовчазною, являє собою стіну, на якій люди малюють ідеали...». «Прекрасна мовчуна». Це вже знову І. Франко із «Не спитавши броду». Як звідти ж й осиротіла через «чесність Епамінонди» донечка Міхонської, яка представляє мотив «каламутної води» у романі і житті І. Франка.

І «дівича з Бірки (не скромна Уляна Кравченко, а таки Юлія Шнайдер з тверезим німецьким розрахунком), що заганяє в глухий кут і притискує до стіни навіть тебе, кмітливого розумника»; і Климентина із Жовтанців – «тендітна поетка з руськими кучерями», жовтанецька «Зулейка», яку «я принукував до щоденного писання, впрягав, як вола в ярмо...». «О, ті жіночки, пак дівчата... Коли їх більше, ніж одна, то вже, рахуй, справжній клопіт і морока голівоньці... Наразі в ньому дві поетки – чорнява і білява. Одну жаль попустити, і все чекаєш на рішенець її матері, а вже друга реп'яхом у серці: не одірвеш без рани й крові» (с. 208). А все вирішує у життєпліні І. Франка (і в романі Зіновія Легкого) *deus ex machina* – лист про рантку, написаний у Жовтанці, а відправлений у Бірку... «Траплялось-таки щось містичне, глузду непідвладне: листом кличеш на звидання одну, а в той же час (із втручанням нечистого?) вицілюєш устенька другої» (с. 220).

Як, власне, містичним і трагічним днем вважає сучасний романіст 4 вересня 1885 року (фатальних дат не виколупнеш із пам'яті нізащо!), коли написано лист до Ольги Хоружинської «будьте моєю дружиною» «майже за шаблоном», адже «до цього тексту

я, нівроку звук, бо адресував його і в Лолин, і в Бібрку, і в Жовтанці...». Автор роману стоїчно формулює життєвий рецепт-діагноз: «Але ж одруження – се завше лотерея, котра 99 % хибляє» (с. 238). Тому і привіз І. Франко з Києва «... молоденьку вродливу дружину з доктрини...» (с. 246), а непогасне прагнення віднайти отой «один відсоток» зумовило незбагненну ситуацію: «Написав, одніс на пошту і мов заляк у віконечку, пожираючи очима молоденьку поштову маніпулянтку з великими чорними очима...». «Вона, Хоружинська, бах – і вивела тебе на Целіну Журовську... Дякуй панні з Києва за звідництво...» (с. 234–235). І, звісно, містично-проста і фатальна Геня з Відня... Ще один «каламутний», дуже «каламутний» – такий архетипний, і такий земний образ-привид жінки у житті І. Франка. І, либонь, найбільш переконливий у мистецькому ракурсі здобуток Зіновія Легкого – це трагедійний образ фатальної Анни Павлик! Забутої і трафаретно-соціологічної у літературознавстві та мемуаристиці. Ще більш нещасної в особистому житті, ніж І. Франко...

У романі «Се мого серця драма» шанувальники Франка-письменника знайдуть глибинний «розбір» та алюзії до текстів «Захар Беркут», «Борислав сміється», «Мойсей», «Сойчине крило», «Як Юра Шикманюк брів Черемош» і безміру ліричних і драматичних творів класика... Але знову й знову з'являтиметься «Борис Граб», який «женин уважав предметом розкоші, люксовим меблем, а в приложенні до себе математичним зрівнянням із двома невідомими, які вносять непевність і хиткість у всі життєві рахунки». Усебічним є аналіз журналістської діяльності Джеджалика-Каменяра-Мойсея у книжці З. Легкого, подібну «суб'єктивну об'єктивність» бачимо хіба у Я. Грицака у відповідному розділі [2, с. 201–213].

«Як давні співали, так тепер молоді насвистують» (*нім.*): так І. Франко писав уже 1902 року, аналізуючи вплив університетської науки на «елементарну» («Раз завели “вчені” церковщину для трактовання “вищих” предметів в університетських викладах, – ну ж за їх прикладом пішли й автори букварів та книжок для елементарного навчання...») [6, т. 54, с. 382]). Сутність художнього тексту неможливо витлумачити без використання термінів – складників іншої системи, ніж сам твір. Інтерпретація, передусім герменевтична, завжди передбачає використання «фону», «тла», що найбільш влучно «пояснить» словесний утвір. Отже, дослідник-літературознавець не тільки формулює цілісну гіпотезу сприйняття твору, але й подає свою пропозицію контексту, який цю «цілість» висвітлить. Чим же є контекст? Загалом можна виокремити два обшари: 1) конкретний твір постав серед конкретних соціо-психологічних та історико-літературних обставин, які можливо реконструювати; 2) художній текст позначений літературознавчою «фізіономією» інтерпретатора, його смаками, уподобаннями, постулатами, знаннями. Це дає підстави назвати два інтерпретаційні типи – історико-літературний та літературно-критичний. Якщо ж ідеться про компетенції інтерпретатора, то класично виділяємо особистісні якості, наявність базових когнітивних умінь (аналізувати, структурувати, систематизувати...), здатність реалізовувати антропоцентричні принципи гуманності. Іван Франко блискуче володів обома інтерпретаційними моделями, оригінально володів ними й З. Легкий, поєднавши у романі про митця і вченого досконале знання франківського контексту та свою неповторну мудру візію національної історії і сучасності.

Сам Іван Франко не сприймав детерміністичну концепцію людини в суспільстві і вважав, що долю жодної особи, а передусім освіченої людини, не визначає виключно провидіння, збіг обставин чи навіть суспільні або національні умови життя. Хоч і не бачив людину також й абсолютно вільною щодо свого оточення. Цю проблемну ситуацію можна пояснити через осердя життєвої філософії І. Франка – позиція людини визначається її здатністю до оцінювання тих чи тих особистих або суспільних явищ та норм, здатністю зробити вибір. Можливість оцінювати і вибирати є головною ознакою інтелектуала, особи мислячої. Звісно, що будучи прихильником емпіричного натуралізму, І. Франко бачив себе і людство загалом невід’ємною частиною природи, яка в процесі еволюції набула здатності мислення, що і має «ціхувати» людину вільну, тобто, – відповідальну за свої вчинки. Згрубша можна виокремити два основні типажі тодішнього галицького інтелектуала в художніх і публіцистичних творах Франка-письменника: 1) зразковий та «ідеальний» образ Франкового сучасника-інтелігента, позначений рисами «самомалювання» (за його ж визначенням), «культурного автобіографізму» (дефініція Тамари Гундорової); 2) збірний типаж «лінивої», «картярської», консервативної «русько-української інтелігенції» (і народовської, і – передусім, москвофільської) у час модернізації Східної Європи. У Франкових текстах відображено реалії розвитку української громадськості Галичини, головною проблемою якої був процес дифузії національної інтелігенції, чимала частина якої доволі часто вибирала пропольську (прогерманську, промосковську) орієнтацію, ослаблюючи, обезкровлюючи можливості модернізації свого народу. Без сумніву, головну роль у такому поступі мала відігравати національна школа, освіта рідною мовою, що в умовах конституційної монархії було можливим. Тому саме на освідмлення, просвітництво «нашої публіки», поборення її пасивності і «яловості» були спрямовані зусилля, бо ж І. Франко як літературний критик причиною слабкого розвитку української белетристики у Галичині вважав занадто великий вплив у літературі та політиці хоча й особисто порядних і чесних, але надзвичайно консервативних, заскорузлих гімназійних учителів, які все ще сповідували літературні й естетичні правила середини XVIII століття. Письменник створив промовистий образ «професорської цензури» – це і буквально, і метонімічне означення консервативно-клерикальної позиції панівної в «Просвіті», НТШ, редакціях газет і журналів народовської партії. Часто І. Франко вибірково та доволі суб’єктивно трактував у своїх наукових і публіцистичних працях художню та суспільно-національну діяльність своїх політичних супротивників, намагаючись балансувати між вимогами непримиренного М. Драгоманова та об’єктивною доцільністю брати участь у провідному народовському потоці національно-культурного життя Галичини другої половини XIX століття.

Врешті, логічно доходить висновку З. Легкий, судячи про долю І. Франка, «Політика – потворна сфера, яка не лише обдасть тебе брудом з ніг до голови, але й поламає долю» (с. 349). Справедливо вважає романіст із Мурованого, що політичне фіаско радикальної партії і самого І. Франка зумовило фатальну передмову до «Галицьких образків», а об’єктом його «нелюбові до Русі» передовсім є галицька інтелігенція. «Кого ж бо мав він любити? Адвокатів, які зі шкури друкать селянина в ім’я патріотизму; попів, що не

кращі від перших; урядовців, котрі соромляться свого походження; кількох діячів-ділків, які самовладно загорнули українську політику в свої руки, роками сварилися і гризлися між собою і довели до того, що їх повага перед народом зійшла до нуля? Чи їх має любити д-р Франко?» (с. 379).

Зіновія Легкого, як і його літературного героя і наставника, хвилює й обурює «... психічна організація нації, яка є дуже вразливою на найменшу власну кривду, а водночас може кривдити іншу з таким виглядом, немовби це найприродніша у світі річ. Звідки ця подвійна етична міра (одна для себе, інша для других) у поляків? Звідки це джерело національної дволикості?..» (с. 383). Можна «паралелити» зі сучасним польським політичним істеблїшментом, однак треба пам'ятати і Я. Каспровича та Г. Бігеляйзена, і сучасних Я. Куроня та Ізу Хруслінську... Якщо спрощено, то йдеться про розуміння націоналізму як політичного принципу Е. Гелнера, за яким політичні та національні одиниці мають збігатися, а сам історично неминучий націоналізм є творчим і первісним чинником у творенні націй. І в останні роки політикум дружньої нам країни очевидно не розрізняє націоналізм «політичний» і націоналізм «культурний» (Д. Гатчінсон); націоналізм як прагнення до гетерогенності культури поневоленої нації і шовінізм гомогенний державного імперського народу.

У читабельній розумній книзі З. Легкого вдумливий читач знайде ще чимало «не заторкнутих», «не діткнутих» у рецензії цікавинок із «серця драми» великої людини, перед ним постане надзвичайно скомплікований феномен українського інтелектуала з виразною європейською ідентичністю. Приклад діяльності Івана Франка, історичне значення його «біографії» і його «спільноти» може активно впливати на формування світоглядної позиції сучасної України, майже половина якої все ще ідентифікує себе із міфічною «східнослов'янською» спільнотою, відмежовуючись від європейської історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Буда В. А. Лексика вчителів як засіб характеристики педколективу у романі Зіновія Легкого «До Гераклових стовпів» / В. А. Буда // Розвиток педагогічної освіти і науки в Західних областях України : тези доповідей наук. – практ. конф. Ч. 1 / редкол.: А. В. Вихрущ, Р. Т. Гром'як, Ю. В. Івашенко та ін. – Тернопіль, 1990.
2. Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – Київ : Критика, 2006.
3. Горак Р. Іван Франко. Університет / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – Кн. 4: Університет.
4. Микитюк В. Педагогічні концепти Івана Франка (теорія та методика навчання літератури): монографія / Володимир Микитюк. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017.
5. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – Київ : Наукова думка, 1976–1986.
6. Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у 50 т. / Іван Франко. – Київ : Наукова думка, 2008–2011.

Стаття надійшла до редколегії 02.10.2018

Прийнята до друку 11.10.2018

Володимир Микитюк